

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Навчально-науковий інститут «Інститут державного управління»
Кафедра права, національної безпеки та європейської інтеграції

Кваліфікаційна робота магістра
на тему
ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ЮРИДИЧНОЇ СЛУЖБИ ЗБРОЙНИХ СИЛ
УКРАЇНИ

Виконала студентка 2 курсу,
групи ППГЗ-1-24
спеціальності 281 «Публічне
управління та адміністрування»
Освітньо-професійної програми
«Публічна політика і управління в
умовах гібридних загроз»
_____ Владислава ГАЙДАМАКА

Науковий керівник роботи:
Кандидат наук з державного
управління, доцент
_____ Катерина ДУБОВИК

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ЮРИДИЧНОЇ СЛУЖБИ В ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ.....	8
1.1. Сутність та призначення діяльності юридичної служби в Збройних Силах України.....	8
1.2. Зарубіжний досвід організації та функціонування юридичних служб у збройних силах інших держав.....	14
РОЗДІЛ 2. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРАВОВОЇ РОБОТИ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ.....	22
2.1. Зміст і завдання методичного керівництва правової роботи у Збройних Силах України.....	22
2.2. Система формування та розвитку кадрового потенціалу військових юристів в Україні.....	33
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ ТА НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ЮРИДИЧНОЇ СЛУЖБИ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ.....	47
3.1. Виклики сьогодення в контексті діяльності юридичної служби Збройних Сил України.....	47
3.2. Пропозиції щодо вдосконалення роботи юридичної служби Збройних Сил України.....	52
ВИСНОВКИ.....	58
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	61

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ЗСУ – Збройні Сили України

НАТО – Організація Північноатлантичного договору

ЄС – Європейський Союз

ВМС США – Військово-морські сили Сполучених Штатів Америки

СБУ – Служба Безпеки України

ВСТУП

З початку російської агресії проти України у 2014 році, а особливо після повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року, посилення оборонних можливостей держави стало одним із ключових національних пріоритетів. Введення воєнного стану мобілізувало всі державні структури, задіяні в забезпеченні безпеки та оборони країни. У цьому контексті юридична служба Міністерства оборони України відіграє критичну роль, формуючи міцну правову основу для всіх аспектів військової діяльності – від оперативного планування до повсякденного функціонування підрозділів.

Юридична служба Збройних Сил України виступає центральним елементом системи правового супроводу військових формувань. Залежно від масштабів, специфіки та складності правових завдань у міністерствах, центральних органах виконавчої влади, державних підприємствах чи установах формується окремий юридичний підрозділ – департамент, управління, відділ, бюро або група – як автономна структурна одиниця. Головне завдання цієї служби полягає в організації та координації правової діяльності, спрямованій на точне застосування, неухильне дотримання та профілактику порушень законодавства, нормативно-правових актів і наказів у Збройних Силах України. Це стосується як військовослужбовців, так і цивільного персоналу під час виконання ними службових обов'язків. Крім того, служба забезпечує представництво інтересів військових частин у судових та інших юрисдикційних інстанціях.

Проблематика належної організації правової роботи та правового супроводу діяльності державних органів і військових формувань є важливою складовою їх ефективного функціонування. Особливого значення набувають питання організації правової діяльності у Збройних Силах України. Це охоплює процеси планування й проведення спільних операцій, а також реалізацію заходів,

спрямованих на гарантування національної безпеки та обороноздатності держави, відбиття й стримування збройної агресії російської федерації на території України.

Незважаючи на визначені завдання, останні роки висунули перед юридичною службою Збройних Сил України нові виклики. У зв'язку з широкомасштабною агресією РФ кількість кримінальних та адміністративних правопорушень серед військовослужбовців сягнула десятків тисяч. У зв'язку з цим науковці відзначають, що функціонування юридичної служби Збройних Сил України є однією з нагальних суспільних проблем. Питанням розвитку та функціонування юридичної служби Збройних Сил України займаються такі провідні вітчизняні науковці, як Ю. Боброва [1], Ю. Бобров [2], М. Карпенко [3], С. Мельник [4], Є. Григоренко [5], О. Передерій [6], В. Кириленко [1], П. Фівкін [2] та інші.

В Україні юридична служба є інтегрованою у військову ієрархію без належних гарантій автономії та з недостатнім кадровим ресурсом. Узгоджена система правового захисту військовослужбовців сприяє підвищенню дисципліни й довіри до інститутів влади, тож удосконалення юридичної служби ЗСУ є критично важливим завданням. Актуальність теми обґрунтовується з урахуванням того, що реформування системи військової юстиції є невід'ємною частиною інтеграції України до ЄС і НАТО, що вимагає адаптації національного законодавства до стандартів Альянсу.

Метою магістерської роботи є теоретичне обґрунтування та розробка практичних рекомендацій, щодо удосконалення правових засад діяльності юридичної служби Збройних Сил України .

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні *завдання* дослідження:

- визначити основні напрями діяльності юридичної служби та її роль у забезпеченні правопорядку у військах;

- проаналізувати досвід зарубіжних країн щодо організації правового забезпечення військ;
- розглянути основні засади діяльності юридичної служби ЗСУ в умовах війни;
- запропонувати напрями вдосконалення діяльності юридичної служби Збройних Сил України з урахуванням цілей реформування сектору безпеки і оборони.

Об'єктом дослідження є процес удосконалення діяльності юридичної служби в Збройних Силах України.

Предметом дослідження є правові засади діяльності юридичної служби Збройних Сил України.

Методи дослідження. У ході кваліфікаційного дослідження використовувались такі методи:

- аналіз нормативно-правових актів і практики їхнього застосування;
- системний підхід для оцінки організаційних зв'язків і механізмів управління;
- узагальнення: виявлення кращого зарубіжного досвіду та розроблення пропозиції щодо удосконалення юридичної служби Збройних Сил України.

Інформаційною базою дослідження є Основний Закон – Конституція України, Закони України, підзаконні нормативно-правові акти України, міжнародно-правові акти, законодавство зарубіжних країн, праці вітчизняних та зарубіжних вчених.

Практичне значення результатів визначено тим, що вони мають цінність для органів публічного управління та військового керівництва. Висновки та рекомендації можуть бути використані при підготовці нормативно-правових актів Міністерства оборони та Генерального штабу Збройних Сил України з питань організації та удосконалення юридичної служби. Практичні напрацювання можуть застосовуватися також у системі військової правової

освіти [33]. У довгостроковій перспективі удосконалення юридичного забезпечення Збройних Сил України сприятиме зміцненню законності та правового порядку в армії та захисту прав військовослужбовців.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ЮРИДИЧНОЇ СЛУЖБИ В ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ

1.1 Сутність та призначення діяльності юридичної служби в Збройних Силах України

У сучасних умовах розвитку військової сфери в Україні, коли збройна агресія з боку росії змушує постійно адаптуватися до нових викликів, роль юридичної служби набуває стратегічного значення. Вона не просто забезпечує дотримання норм права, а формує правовий фундамент для ефективного функціонування всієї системи оборони. Щоденна діяльність військових командирів та органів управління невід’ємно пов’язана з правовими аспектами – від планування операцій до управління ресурсами. Це включає кадрові питання, матеріально-технічне забезпечення та взаємодію з цивільними структурами, де без кваліфікованої правової підтримки ризики порушень зростають експоненціально. Тому створення спеціалізованих юридичних підрозділів стає не опцією, а необхідністю для гарантування законності рішень та захисту інтересів держави [1].

Сутність юридичної служби полягає в її системній організації як інтегрованої мережі, що охоплює всі рівні військової ієрархії. Вона включає центральний юридичний підрозділ, відповідальний за правове забезпечення Головнокомандувача Збройних Сил України та Генерального штабу, а також периферійні елементи – юридичні служби, відділи, групи та посади юрисконсультів у органах управління, військових частинах, навчальних закладах та оперативних угрупованнях. До складу входять також юридичні посади в національних контингентах та персоналі, що дозволяє забезпечувати правовий

контроль навіть у міжнародних операціях. Така структура не є статичною: вона адаптується до поточних завдань, наприклад, під час проведення об'єднаних операцій, де створюються тимчасові юридичні підрозділи для оперативного реагування [16].

Призначення юридичної служби визначається її роллю в організації правової діяльності, яка спрямована на правильне застосування законодавства, запобігання порушенням та захист інтересів. У контексті Збройних Сил це означає забезпечення законності в усіх аспектах військової діяльності – від повсякденного управління до бойових дій. Керівництво службою здійснює безпосередньо голова відповідного органу, що гарантує її інтеграцію в загальну систему управління. Додатково, служба виконує функції представництва в судових та інших органах, що особливо актуально в умовах зростання кількості спорів, пов'язаних з мобілізацією чи соціальним захистом військовослужбовців [1].

Систему підтримання законності у Збройних Силах України доцільно визначати як комплекс заходів, що реалізуються уповноваженими суб'єктами на чіткій нормативній базі. Метою цієї діяльності є гарантування неухильного виконання законодавчих приписів у військовій сфері, а також захист прав та інтересів усіх учасників військових правовідносин. Структурно ця система складається з суб'єктів - органів та посадових осіб, відповідальних за правопорядок, об'єкта правових норм, що регулюють військову діяльність та змісту, тобто наявність специфічних правовідносин у цій галузі.

Ключову роль відіграють суб'єкти забезпечення законності. У вітчизняному законодавстві та науці зазвичай вживається термін «правоохоронні органи» – державні інституції, наділені владними повноваженнями, що створені спеціально для охорони права і діють на підставі окремих законів. Їхніми ключовими ознаками є легітимне право на застосування державного примусу та дотримання чітких юридичних процедур.

Водночас, зважаючи на широту поняття законності, коло суб'єктів її забезпечення не варто звужувати лише до органів із силовими чи слідчими функціями. Система правопорядку включає й інших учасників, які, не маючи статусу класичного «правоохоронного органу», здійснюють критично важливу правозастосовну роботу.

Військова сфера, як специфічна галузь, пов'язана з обороною держави, має своїх спеціальних суб'єктів забезпечення законності. Згідно із Законом України «Про національну безпеку України» [48], до сектору оборони входять Збройні Сили України та інші військові формування. Відповідно, порядок тут забезпечують такі суб'єкти, як командири частин, органи військової контррозвідки СБУ, Державне бюро розслідувань, Військова служба правопорядку та підрозділи юридичної служби Міністерства оборони України.

Особливої уваги заслуговує Юридична служба Міністерства оборони України. Хоча повний перелік суб'єктів забезпечення законності нормативно не закріплений, аналіз законодавства дозволяє виділити цю службу як ключовий елемент. Науковці, зокрема, К.Є. Коломієць [12] визначають її як спеціальний підрозділ, відповідальний за організацію правової роботи та контроль за дотриманням законодавства в межах органу військового управління чи військової частини.

Юридична служба Міністерства оборони України функціонує на всіх рівнях: від апарату Міністерства та Генштабу до окремих військових частин, навчальних закладів та держпідприємств сфери оборони. Її діяльність регламентується постановою Кабміну від 26 листопада 2008 року № 1040 та відомчими наказами [5]. Юридична служба створюється як самостійний підрозділ, департамент, управління, а її головною метою є запобігання порушенням закону, правильне застосування правових норм та представництво інтересів органу в судах.

У структурі Міністерства оборони головним таким органом є Юридичний департамент, який підпорядковується безпосередньо Міністру. Згідно з

офіційними даними, Департамент бере участь у формуванні державної правової політики у сфері оборони, забезпечує сумісність із підрозділами НАТО та ЄС, а також здійснює юридичний супровід реформ, передбачених Стратегічним оборонним бюлетенем. Слід зазначити, що Юридична служба Міністерства оборони України не відповідає класичним ознакам правоохоронного органу або органу правопорядку, оскільки не має функцій слідства, розшуку чи права на застосування силового примусу. Проте вона виконує життєво необхідні правозабезпечувальні функції: нормотворчість, договірну роботу, претензійно-позовну діяльність. Без цього підтримання дисципліни та законності у військовій сфері було б неможливим, що дозволяє віднести юридичну службу до провідних суб'єктів системи забезпечення правопорядку в ЗСУ.

Діяльність юридичної служби ґрунтується на ключових принципах, які забезпечують її ефективність: законності як основному критерію всіх рішень; централізації керівництва для єдиної політики; єдиноначальності для чіткого підпорядкування; відповідності структури завданням Міністерства оборони та Збройних Сил з урахуванням бюджетних можливостей; а також дотримання міжнародного права та угод України. Ці принципи не є абстрактними – вони дозволяють службі адаптуватися до реалій, наприклад, забезпечуючи дотримання Женевських конвенцій під час конфліктів [17].

Компетенції фахівців юридичної служби виходять за межі суто правових знань. Військовий юрисконсульт повинен володіти навичками в економіці, бухгалтерському обліку, державному управлінні та навіть загальновійськових дисциплінах. Це необхідно для ефективного супроводу договорів, претензійної роботи та представництва в судах. У сучасних умовах, з урахуванням гібридних загроз, додається потреба в знаннях з інформаційної та кібербезпеки, адже порушення в цих сферах можуть мати стратегічні наслідки для національної оборони [9].

Нормативна база діяльності юридичної служби включає Конституцію України, закони про оборону та військову службу, статuti Збройних Сил, акти

Президента та Кабінету Міністрів, а також спеціальні положення, як Загальне положення про юридичну службу від 2008 року. Без узгодження з юридичною службою жоден нормативний акт не може бути виданий, що запобігає правовим колізіям. Служба проводить експертизу проектів, інформує про необхідні зміни та бере участь у реформах, роблячи її активним гравцем у розвитку Збройних Сил [19].

В умовах збройної агресії роль юридичної служби трансформується: вона стає бар'єром проти ризиків для національної безпеки, забезпечуючи не тільки управлінські процедури, але й захист прав військовослужбовців та їх сімей. Це включає моніторинг дотримання міжнародного гуманітарного права та умов господарських договорів, що є критичним для збереження міжнародної підтримки України. Серед основних функцій варто виділити розробку та узгодження нормативних актів, експертизу внутрішніх документів, претензійно-позовну роботу та судове представництво, участь у службових розслідуваннях, правова освіта для запобігання корупції та дисциплінарним правопорушенням, забезпечення законності в закупівлях, договорах та використанні майна. Додатково, служба проводить превентивну роботу – лекції, консультації та брифінги, що формують правову свідомість у військовому середовищі та зменшують ризики порушень.

Слід зазначити, що на сьогодні перед забезпеченням законності й правопорядку у Збройних Силах України та інших військових формуваннях стоять такі основні виклики як анексія російською федерацією частини території України та ведення гібридної війни, що у свою чергу вимагає належного правового забезпечення. Розв'язання вказаних проблем, реальне утвердження верховенства права у військовій сфері вимагає створення цілісної, комплексної та ефективної системи забезпечення законності та правопорядку у Збройних силах України та інших військових формуваннях.

Співпраця з іншими підрозділами Міністерства оборони, правоохоронними органами та органами влади забезпечує комплексний підхід

до вирішення проблем. Наприклад, у спільних операціях з НАТО юридична служба Міністерства оборони України координує правові аспекти. Інноваційний аспект діяльності включає впровадження електронного документообігу, автоматизованих баз даних та інструментів моніторингу законодавства. Це не тільки прискорює процеси, але й мінімізує помилки, роблячи роботу більш ефективною в умовах динамічних змін. Внесок у реформи, зокрема адаптацію до стандартів НАТО, полягає в підготовці актів для узгодження з міжнародними нормами в управлінні персоналом, юстиції та правах людини.

До складу юридичних служб можуть входити юридичні відділи, юридичні групи та юрисконсульти. У своїй діяльності юридичні служби керуються Конституцією і законами України, статутами Збройних Сил України, актами Президента України та Кабінету Міністрів України, Загальним положенням про юридичну службу міністерства, іншого центрального органу виконавчої влади, державного підприємства, установи, організації, наказами та директивами Міністра оборони України, Положенням про юридичну службу Збройних Сил України та іншими нормативно-правовими актами. З питань забезпечення організації правового забезпечення діяльності військ та методики ведення правової роботи підрозділи юридичної служби всіх рівнів керуються рекомендаціями Міністерства юстиції України та відповідних підрозділів юридичної служби вищого рівня.

Юридичні служби у Збройних Силах України представляють єдину структуровану та відокремлену систему спеціальних юридичних підрозділів у сфері діяльності органів військового управління, військового командування у складі центрального органу виконавчої влади та військового управління та головного органу військового управління, основним призначенням якої є правове забезпечення діяльності Міністерства оборони України та Збройних Сил України.

Підсумовуючи, сутність юридичної служби полягає у забезпеченні правової безпеки держави через регулювання, контроль та консультування. Вона

створює умови для ефективної військової організації, захисту прав військовослужбовців та підвищення правової культури, стаючи ключовим елементом обороноздатності України [74].

1.2. Зарубіжний досвід організації та функціонування юридичних служб у збройних силах інших держав

Головним завданням юридичної служби в органах державної влади є забезпечення належної організації правової роботи, яка охоплює заходи, спрямовані на правильне застосування, неухильне дотримання й ефективне виконання вимог чинного законодавства та нормативно-правових актів усіма структурними підрозділами, посадовими особами й працівниками під час реалізації покладених на них функцій. Окрім цього, до компетенції юридичної служби належить представництво інтересів державних органів і підпорядкованих підприємств у судах та інших юрисдикційних інстанціях.

Відповідно до частини першої статті 1 Закону України «Про Збройні Сили України» [41], військові формування мають особливий правовий статус, що зумовлений специфічними завданнями, покладеними на них державою. Згідно з частиною першою статті 2 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» [28], військова служба розглядається як різновид державної служби особливого характеру. Узагальнений аналіз цих положень дозволяє зробити висновок, що дія Загального положення про юридичні служби органів виконавчої влади [5] не поширюється на Збройні Сили України. Це пояснюється тим, що правове забезпечення у військових формуваннях має власну специфіку й здійснюється в умовах, суттєво відмінних від діяльності юридичних відділів цивільних органів [74].

Основні завдання, функції та повноваження юридичної служби Збройних Сил України визначені у статтях 99 і 100 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, затвердженого Законом України від 24 березня 1999 року № 548-XIV [60]. Згідно з цими нормами, помічник командира бригади з правових питань підпорядковується безпосередньо командирі бригади, але водночас отримує методичне керівництво та консультації від юридичної служби вищого рівня. Отже, законодавчо визначено правові засади функціонування юридичної служби у Збройних Силах України, її місце в системі військового управління, а також важливу роль у забезпеченні законності, військової дисципліни та правопорядку у сфері оборони держави.

Окрім положень Статуту, ключові завдання юридичної служби Збройних Сил України конкретизовані у Положенні про юридичну службу ЗС України, затвердженому наказом Головнокомандувача ЗС України від 30 березня 2021 року № 80. До основних напрямів діяльності юридичної служби належать:

- організація та координація правової роботи у Збройних Силах України;
- забезпечення правового супроводу діяльності військових частин;
- участь у правовому забезпеченні бойових дій і виконання функцій юридичного радника під час збройного конфлікту;
- представлення інтересів військових частин у судах та інших правозастосовних органах.

Для належного виконання покладених завдань юристи військових частин повинні володіти глибокими знаннями не лише у сфері адміністративного й цивільного права, а й орієнтуватися у міжнародному гуманітарному праві, законодавстві воєнного часу та особливостях проведення об'єднаних операцій. Досягнення стратегічних цілей оборонної реформи та підвищення ефективності правової діяльності потребують раціональної побудови системи юридичної служби Збройних Сил України.

Організаційна структура юридичної служби охоплює різні рівні військового управління – від центральних органів до з'єднань, частин і навчальних закладів, де діють відповідні юридичні підрозділи або помічники командирів з правових питань. Сукупність цих підрозділів формує єдину вертикально інтегровану систему юридичної служби під керівництвом відповідного командира. Відповідно до міжнародних стандартів, у період збройного конфлікту помічник командира виконує функції військового юридичного радника, відповідно до статей 99-100 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України [60].

Управління правового забезпечення Генерального штабу ЗС України є структурним елементом Генерального штабу, який здійснює координацію діяльності всіх юридичних підрозділів Збройних Сил. Згідно з Положенням, воно діє незалежно у питаннях правової оцінки дій посадових осіб та правильності застосування законодавства. Водночас включення цього управління до структури Генерального штабу частково обмежує його функціональну автономію як центрального органу юридичної служби, оскільки воно залишається залежним від інших підрозділів військового управління.

Для прикладу, у Міністерстві оборони США діє Агенція правового забезпечення оборони (Defense Legal Services Agency), яка має окремий статус і відповідає за організацію всієї системи правового супроводу діяльності Міністерства оборони [15].

Система військово-юридичної служби США вирізняється складною багаторівневою структурою, очолюваною Генеральним військовим юристом, який призначається Президентом США за погодженням із Сенатом. Генеральний військовий юрист керує Офісом Генерального військового – головною структурною ланкою військово-юридичної служби ВМС США. Цей офіс надає правові консультації міністру ВМС та головнокомандувачу ВМС з питань розроблення політики, управління військовими ресурсами та правового

супроводу діяльності флоту, а також надає допомогу військовослужбовцям у правових справах.

Заступник Генерального військового юриста очолює Командування юридичної служби ВМС і підпорядковується як Генеральному військовому юристу, так і командувачу ВМС. Він відповідає за організацію правового супроводу та забезпечення юридичних послуг у межах ВМС США. Під його контролем перебувають посадові особи, які здійснюють військове судочинство, включно з головним військовим суддею та головними суддями апеляційних судів корпусу морської піхоти [59].

Командування юридичної служби ВМС США має подібні завдання до юридичної служби Збройних Сил України. Воно складається з регіональних офісів юридичної служби та офісів служби захисту. Регіональні офіси юридичної служби займаються підтриманням військового обвинувачення, консультуванням командування з правових питань та організацією судового представництва, тоді як офіси служби захисту забезпечують захист інтересів військовослужбовців у судових процесах.

Крім того, члени сімей військовослужбовців можуть отримати правову допомогу в питаннях захисту прав споживачів, фінансового та сімейного права тощо через підрозділи регіональних офісів юридичної служби. Проте нормативні акти визначають порядок такої допомоги в межах доступних ресурсів і не ставлять її в ранг безумовних обов'язків юридичної служби [6]. Перевага у наданні допомоги віддається тим військовослужбовцям, які планують виконувати бойові завдання.

Основними завданнями Офісу служби захисту є представлення інтересів військовослужбовців у судах та взаємодія з юридичними службами у межах своєї компетенції. Можна стверджувати про ефективність організації військово-юридичної служби на даному рівні як незалежної структури всередині ВМС США [57]. На рівнях дивізії й нижче ця служба інтегрована до складу

відповідних частин із певними повноваженнями для контролю законності дій усіх посадових осіб цих структур.

На рівні дивізії представлено 5 відділів із 13 офіцерами-юристами та 15 юристами сержантського складу [59]. Юридична служба бригади очолюється підполковником і включає одного капітана та одного параюриста сержантського складу; в батальйонах призначається один юрист на кожен батальйон. У ротах і взводах немає окремої юридичної служби, їх підтримка здійснюється через бригадну юридичну службу.

На основі наведеного вище варто зазначити необхідність приведення діяльності юридичної служби Збройних Сил України у відповідність до стандартів армій країн-членів НАТО шляхом прямого підпорядкування Управління правового забезпечення Генерального штабу Збройних Сил України безпосередньо Головнокомандувачу ЗС України.

Узагальнюючи вище сказане, можна виділити чотири основні напрямки діяльності військово-юридичної служби ВМС США:

- правове забезпечення функціонування частин;
- консультації для військовослужбовців і їхніх сімей;
- захист інтересів у судах;
- підтримка обвинувачення в судах.

У Збройних Силах України переважно ці функції виконують офіцери-юристи з правовою освітою, проте чисельність їх недостатня для ефективного забезпечення цих послуг порівняно зі структурами Сполучених Штатів Америки. Необхідно врахувати також те, що існуюча організаційна структура юридичної служби Збройних Сил України значно обмежує доступ до правової допомоги для особового складу під час служби. З огляду на це, рекомендується вдосконалити організацію роботи юридичних служб Збройних Сил України з метою покращення виконання конституційних обов'язків щодо захисту прав військовослужбовців.

У процесі трансформації сектору оборони України в умовах євроатлантичної інтеграції особливої ваги набуває питання інституційного зміцнення юридичної служби як системного елемента управління Збройними Силами. Саме на цю службу покладено завдання не лише забезпечення законності в управлінській діяльності, а й правової підтримки процесів оперативного планування, участі у міжнародних операціях, захисту прав військовослужбовців, забезпечення дотримання міжнародного гуманітарного права та впровадження європейських стандартів управління оборонною сферою.

У цьому контексті ключовим напрямом є посилення ролі юридичних радників при командувачах різних рівнів, що відповідає стандартам НАТО. Згідно з рекомендаціями Альянсу, юридичні радники повинні брати участь у всіх етапах планування та прийняття рішень, надаючи правові висновки щодо відповідності дій командування нормам національного та міжнародного права, а також правам людини. Впровадження такої практики дозволить суттєво знизити ризики прийняття неправомірних рішень, підвищити ефективність командування та покращити репутацію Збройних Сил України на міжнародному рівні.

Не менш важливим є запровадження системи професійного розвитку та оцінювання діяльності офіцерів юридичної служби. У збройних силах країн-членів НАТО функціонує інститут безперервного професійного навчання, який охоплює як теоретичну підготовку, так і практичні стажування у штабах різних рівнів. Такі підходи доцільно адаптувати і в Україні, передбачивши розроблення типових програм підвищення кваліфікації військових юристів у співпраці з навчальними центрами НАТО, Європейським коледжем безпеки та оборони, а також українськими закладами вищої освіти, які мають відповідну акредитацію.

Важливо підкреслити, що ефективність діяльності юридичної служби значною мірою залежить від рівня правової культури командного складу. Командири повинні не лише дотримуватися норм законодавства, а й усвідомлювати значення правових процедур у процесі ухвалення рішень. Тому

доцільно передбачити системне включення правових модулів у програми підготовки та перепідготовки офіцерів усіх рівнів, починаючи з тактичного і завершуючи стратегічним. Це сприятиме формуванню правової відповідальності, зменшенню випадків перевищення службових повноважень та підвищенню ефективності внутрішнього контролю.

Важливим кроком у цьому напрямі має стати створення єдиного електронного ресурсу нормативних документів Збройних Сил України, який містив би систематизовану базу актів, директив, положень, наказів та інструкцій. Це дозволить стандартизувати підходи до правозастосування, усунути дублювання та колізії між документами, а також забезпечити доступ до актуальної правової інформації в режимі реального часу. Такий ресурс також може стати основою для моніторингу виконання рішень судів і контролю за станом правової роботи у військових частинах.

Особливої уваги заслуговує питання морально-етичного виміру діяльності юридичної служби. Юристи Збройних Сил мають бути прикладом доброчесності, об'єктивності та неупередженості у своїх рішеннях. Для цього варто посилити етичні стандарти служби та розробити кодекс професійної етики військового юриста, який визначатиме основні моральні принципи діяльності і стандарти поведінки під час виконання службових обов'язків.

На сучасному етапі реформування оборонного сектору доцільно розглянути можливість створення окремого Департаменту військового права в системі Міністерства оборони України. Такий підрозділ здійснював би науково-методичне забезпечення, аналітичний супровід і координацію діяльності юридичних служб. Це дозволить забезпечити стратегічну єдність у правовій політиці оборонного відомства, уникнути дублювання функцій між Генеральним штабом і Міністерством оборони та підвищити оперативність реагування на зміни законодавства.

Аналіз досвіду країн НАТО свідчить, що юридична служба є не лише допоміжним елементом командної структури, а й інтелектуальним центром, який

формує правову позицію держави у сфері оборони. Вона не лише консультує, а й активно впливає на прийняття рішень, забезпечуючи їх правову стійкість і легітимність. Успішна інтеграція подібної моделі в структуру Збройних Сил України сприятиме підвищенню ефективності управління, зміцненню законності у військовій сфері та утвердженню України як надійного партнера в системі колективної безпеки НАТО.

РОЗДІЛ 2

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРАВОВОЇ РОБОТИ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ

2.1. Зміст і завдання методичного керівництва правової роботи у Збройних Силах України

Система організації методів контролю та регулювання правової діяльності в армійському середовищі має свої унікальні риси, які впливають з особливостей функціонування юридичних механізмів у складі Збройних Сил України. Ці особливості зумовлені не тільки специфічними умовами військової служби, такими як строга ієрархія, оперативні вимоги та необхідність швидкого реагування на загрози, але й комплексом структур, відповідальних за впровадження цих методів. Військове командування здійснює такий контроль через мережу залежних від нього установ, які, в свою чергу, забезпечують методологічну підтримку та нагляд за правовою діяльністю в нижчих рівнях – від спеціалізованих служб до безпосередніх військових формувань.

Наприклад, це може охоплювати підготовку спеціальних методичних рекомендацій для юристів, які працюють у польових умовах, де правові рішення необхідно адаптувати до специфіки ведення бойових дій, або ж взаємодію з органами цивільної влади для врегулювання питань мобілізації та соціального захисту військовослужбовців. Такий підхід не лише забезпечує узгодженість стандартів діяльності, але й дає змогу оперативно вносити зміни до практичних методик у разі оновлення законодавства чи зміни безпекової обстановки. Це, у свою чергу, має ключове значення для підтримання правопорядку, дисципліни та законності у Збройних Силах [13].

Відповідно до пункту 2 Загального положення про юридичну службу міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, державних підприємств, установ та організацій, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2008 року № 1040 у структурі Міністерства оборони України створено та успішно функціонує юридична служба як окремий структурний елемент – Департамент юридичного забезпечення Міністерства оборони України [5].

Департамент юридичного забезпечення Міністерства оборони України складається з шести спеціалізованих відділів, діяльність яких охоплює основні напрями правової роботи, та об'єднаний у два управління для забезпечення належної координації та узгодженості дій. Наприклад, одне управління може займатися виключно нормотворчістю та експертизою, тоді як інше – судовим представництвом і міжнародними аспектами, що дозволяє ефективно розподіляти ресурси та уникати перетинів функцій. Така структура не є статичною, може адаптуватися до нових завдань, як-от посилення правового супроводу в умовах воєнного стану, коли кількість запитів на юридичну допомогу зростає в рази [11]. Департамент знаходиться під прямим наглядом Міністра оборони України, який особисто визначає напрямки його щоденної роботи, затверджує ключові ініціативи та контролює їх виконання, забезпечуючи інтеграцію юридичних зусиль з загальною оборонною стратегією держави.

Серед основних обов'язків Департаменту можна виділити:

- планування та узгодження законопроектної та нормотворчої роботи Міноборони, підсумовування досвіду застосування законів у сферах, що входять до компетенції міністерства, а також підготовку і подачу керівництву ідей щодо поліпшення законів, указів Президента України та рішень Кабінету Міністрів України з наступним внесенням їх у встановленому порядку на розгляд уряду та Президента. Наприклад, якщо практика показує, що норми про мобілізацію не враховують сучасні реалії, Департамент може розробити проект змін, спираючись на аналіз тисяч випадків;

- проведення юридичної роботи в апараті Міноборони, організацію правової діяльності в регіональних юридичних підрозділах, Військово-юридичному інституті, військових частинах і організаціях, що підпорядковуються безпосередньо Міноборони, Збройних Силах України, Державній спеціальній службі транспорту, а також на державних підприємствах, установах та організаціях, які перебувають під управлінням Міноборони. Це означає регулярні аудити, навчання та консультації, щоб забезпечити, наприклад, правильне оформлення договорів на постачання озброєння чи захист прав військовослужбовців у суді.

Департамент керує залежними від нього структурами, такими як Головне управління військової юстиції, Військово-юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого та загальним наглядом за юридичними службами в системі Міноборони. Це включає розподіл завдань, контроль за виконанням і координацію зусиль для єдиної політики.

Головне управління військової юстиції діє як ключовий орган військового контролю, область впливу якого поширюється на всю країну і безпосередньо стосується регіональних юридичних підрозділів (відділів). Головне управління також займається правовою діяльністю, спрямованою на структурування, точне використання, дотримання та запобігання відхиленням від норм українського законодавства під час виконання поставлених задач. Крім того, Головне управління захищає інтереси Міноборони в судах, структурах правоохоронної системи та державних установах. Наприклад, воно може координувати підготовку матеріалів для міжнародних судів щодо злочинів агресії, або проводити внутрішні перевірки на дотримання антикорупційних норм у закупівлях [38].

Відповідно до статті 17 Конституції України, охорона суверенітету та територіальної єдності України, гарантування її економічної та інформаційної безпеки вважаються найважливішими обов'язками держави, справою всього

українського суспільства [14]. Це підкреслює колективну відповідальність, де правова робота в армії стає частиною національного захисту.

Захист України, її незалежності, територіальної цілісності та недоторканності доручається Збройним Силам України. Гарантування державної безпеки та нагляд за державним кордоном покладається на спеціальні військові формування та органи охорони правопорядку, організація та правила діяльності яких встановлюються законами.

Збройні Сили України та інші військові формування за жодних умов не можуть бути залучені для обмеження прав чи свобод громадян, зміни конституційного ладу, усунення органів державної влади або перешкоджання їхній законній діяльності. Держава гарантує належний соціальний захист військовослужбовців Збройних Сил України та інших силових структур, а також членів їхніх сімей. Такий захист включає не лише надання пенсій, пільг і соціальної допомоги, але й правову підтримку у випадках поранення, інвалідності чи звільнення зі служби. У цьому процесі важливе значення має методичне супроводження, спрямоване на уніфікацію правових процедур і зменшення адміністративних перешкод [8]. Нині нормативно-правова база у сфері оборони охоплює широкий комплекс основоположних законодавчих актів: «Про оборону України» [35], «Про правовий режим воєнного стану» [40], «Про правовий режим надзвичайного стану» [42], «Про Раду національної безпеки і оборони України» [42], «Про Збройні Сили України» [31], «Про військовий обов'язок і військову службу» [22], «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [32], «Про правовий режим майна у Збройних Силах України» [41], «Про господарську діяльність у Збройних Силах України» [25], «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [44], «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» [36], «Про Державну спеціальну службу транспорту» [28], «Про державні гарантії соціального захисту військовослужбовців, які звільняються із служби у зв'язку з

реформуванням Збройних Сил України, та членів їхніх сімей» [27], «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України» [24], «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» [37], «Про порядок допуску та умови перебування підрозділів збройних сил інших держав на території України» [38], «Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ, ветеранів Національної поліції і деяких інших осіб та їх соціальний захист» [46], «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [45], «Про участь України в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки» [50], «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України» [47], «Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України» [29], «Про Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України» [48], «Про Стройовий статут Збройних Сил України» [49], «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання» [26].

Ці нормативні акти можна групувати за типом регульованих відносин:

- нормативні документи, що регулюють правовий статус воєнного стану;
- акти загального характеру в оборонній сфері;
- закони, що стосуються участі Збройних Сил України в міжнародних миротворчих місіях та відправлення військових груп за межі країни;
- нормативні акти про дозвіл і умови присутності підрозділів збройних сил іноземних держав на українській території;
- закони про економічну діяльність у ЗСУ та статус майна; акти про юридичний і соціальний захист, пенсійне забезпечення, соціальне становище активних і звільнених військовослужбовців та ветеранів [2].

Інститут створення норм права є одним з основних інструментів упорядкування суспільних зв'язків у галузі оборони та захисту країни. Щодня відбувається активний процес формування нових правил, модернізації чи скасування неактуальних, аби адекватно реагувати на трансформації в

політичній, економічній, соціальній та інших областях життя суспільства. Це вимагає постійного моніторингу, адже зміни в безпековому середовищі, як-от нові технології війни чи міжнародні санкції, можуть вимагати швидкого оновлення норм для підтримки ефективності збройних сил [59].

Міністерство оборони України створює внутрішні нормативні документи службового призначення або ті, що упорядковують внутрішні процеси міністерства та Збройних Сил України в цілому. Це може бути, наприклад, інструкції з безпеки даних чи процедури перевірки контрактів, що допомагають уникати ризиків [58]. Теоретично ця система виглядає послідовною, але на практиці часто виникають труднощі з невідповідністю правил реальним обставинам або повною відсутністю регулювання окремих аспектів суспільних відносин. Наприклад, якщо новий тип озброєння потребує спеціальних норм щодо його використання, але таких норм немає, це може затримати впровадження технологій.

На 1 січня 2020 року тільки комплекс актів, пов'язаних з функціонуванням Збройних Сил України, складав не менше 35 законів, 840 актів Президента, 77 постанов Уряду, міжвідомчі накази, 342 накази Міноборони та 208 міжнародних угод відомчого рівня, зареєстрованих у Міністерстві юстиції. І це тільки базові документи, які постійно коригуються залежно від змін у законодавстві чи міжнародній ситуації. Наприклад, після 2022 року кількість актів зросла через воєнний стан, додаючи норми про мобілізацію та міжнародну допомогу [57]. Кількість нереєстрованих нормативних матеріалів, якими все ще користуються підрозділи Збройних Сил України, залишається невизначеною, що створює ризики законності дій [59].

Значною складністю відомчого набору є його велика кількість, фрагментованість і відсутність узгодженості між нормами. Такий підхід ускладнює не тільки пошук потрібного документа, але й його використання військовослужбовцями та цивільними працівниками. Наприклад, якщо один наказ дублює інший, але з невеликими відмінностями, це може призвести до

плутанини в застосуванні на практиці, як у випадках з процедурами мобілізації [3].

Згідно з Указом Президента України від 8 листопада 2019 року № 837 «Про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення держави» та відповідно до рішень керівництва Міністерства оборони України, фахівці Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського підготували проєкт «Концепції розвитку законодавства у сфері оборони України та його кодифікації на 2021–2025 роки».

Серед завдань на короткий термін, до двох років – ухвалення нових нормативних актів для покращення оборонної бази, створення в структурі Міноборони Центру військово-правових досліджень як елемента науково-експертної підтримки нормотворення, а також повне оновлення всієї правової системи в оборонній галузі. Це може включати, наприклад, створення єдиної бази даних для швидкого доступу до актів [1].

Можна визначити такі елементи, які шкідливо впливають на процедуру нормотворення в Міноборони та структурах військового контролю Збройних Сил України:

- уповільнення нормотворчих процесів та упорядкування через надмірну кількість діючих нормативно-правових документів і значну неактуальність їхніх положень. Якщо коригування законодавства – це стандартний спосіб удосконалення, що відображає соціальні трансформації, то постійні правки до конкретних актів часто призводять до нагромадження норм і заплутаності регулювання. Це посилюється типовим для українського законодавства станом, коли поряд з сучасними законами існують сильно застарілі акти, ухвалені на початку 90-х або навіть за радянських часів [8];

- повторювання однакових правових норм у різних актах. Допуск суперечностей навіть усередині одного документа. Відсутність правових інструментів для втілення сутнісних норм і пасивність щодо їх створення;

- брак чіткого законодавчого поділу компетенцій між Міноборони та Генеральним штабом Збройних Сил України;
- обмежені строки для створення нормативно-правових актів ведуть до зниженої ефективності нормотворчого процесу. Це означає, що розробники не мають достатньо часу для якісної праці над цими питаннями. Відсутність наукової підтримки спричиняє «ситуативне» та «локальне» нормотворення, що приводить до ухвалення поверхових, неефективних, часто неузгоджених з положеннями інших актів норм, оскільки швидкість перевищує глибину та якість;
- недостатній рівень ініціативи посадовців щодо врегулювання прогалин у законодавстві;
- низький рівень володіння юридичною теорією та технікою нормотворення, що викликає неоднозначне трактування норм органами та особами, які їх застосовують;
- відсутність стимулів та фінансової мотивації для відповідальних розробників за виконання обов'язків з нормотворення.

З огляду на викладене, дослідники пропонують ряд шляхів покращення нормотворчої роботи Міноборони. По-перше, доцільно залучати до цього процесу посадовців з високою правовою компетенцією, знаннями техніки нормотворення, теоретичною базою в юриспруденції та реальним досвідом у законодавчому процесі. По-друге, потрібно створювати робочі колективи та організовувати дискусії за участю спеціалістів з суміжних дисциплін і вчених-юристів для вироблення колективних підходів до формування нормативно-правових актів. Це може включати онлайн-платформи для обговорення проектів. По-третє, варто гарантувати регулярне вдосконалення кваліфікації співробітників юридичних служб, департаментів і відділів, задіяних у нормотворчості, аби посилити розуміння поточного законодавства, специфіки правової техніки та способів підготовки проектів нормативів. Важливим вектором є створення концепцій, стратегій, програмних матеріалів

концептуального типу, що забезпечить послідовність законопроектів та їх відповідність одній, чітко структурованій цілі. Наприклад, розробка стратегії на 5 років з детальними етапами.

Крім того, доцільно утворити окремий відділ або інституцію для наукового та аналітично-експертного супроводу нормотворчої роботи Міноборони [12]. Така структура, працюючи за затвердженою стратегією, проводитиме безперервний аналітичний нагляд, братиме участь у створенні нормативів, надаватиме поради, зауваження та ідеї, гарантуючи наукову обґрунтованість і високий рівень нормативних матеріалів.

Разом з тим, процес нормотворчості у Міністерстві оборони має ряд слабких місць, які негативно позначаються на роботі Збройних Сил України. Серед головних проблем варто виділити наступні:

- велика кількість, фрагментованість і відсутність узгодженості правових норм, де частина з них є неактуальними чи суперечливими;
- брак чітких розмежування повноважень між Міністерством оборони України та Генеральним штабом;
- недостатня активність посадовців щодо ліквідації прогалів у законодавстві.

Для вирішення цих питань, на нашу думку, варто:

- залучати до підготовки нормативно-правових актів висококваліфікованих спеціалістів з юридичним досвідом;
- створювати робочі колективи та платформи для обговорень з вченими;
- формувати всебічні програмні документи розвитку.

Впровадження цих кроків сприятиме зростанню якості та результативності нормотворчої роботи Міноборони, покращенню юридичного упорядкування в оборонній галузі та загальному підвищенню рівня правової компетентності у Збройних Силах України [13].

У нинішніх реаліях, коли Україна веде затяжну збройну боротьбу за свою територіальну цілісність, значення методичного керівництва правовою роботою в Збройних Силах України істотно зросло. Юридичний компонент управлінських процесів набув стратегічної ваги, оскільки успішна діяльність армії прямо залежить від ступеня правового забезпечення, точності визначення повноважень, відповідальності керівників і правової обізнаності військовослужбовців.

Обов'язки методичного керівництва правовою роботою полягають не тільки в побудові дієвої системи юридичного супроводу роботи військових інституцій, але й у гарантуванні єдності практики використання норм у всіх рівнях військового контролю. Від якісної узгодженості дій юридичних структур залежить оперативність юридичних висновків, гармонія нормативних документів, а також охорона інтересів країни в юридичній сфері. Це може включати щомісячні вебінари для юристів частин, де обговорюються типові помилки.

Одним з ключових векторів є встановлення стандартів правової діяльності у військових формуваннях. Це передбачає розробку уніфікованих методичних вказівок щодо підготовки юридичних паперів, ведення договірних відносин та претензійно-судової роботи, а також процедури здійснення правової перевірки. У цьому аспекті Департамент юридичного забезпечення Міноборони діє як центральний координатор, який збирає дані про застосування законодавства, упорядковує проблемні моменти, що виникають у військових формуваннях, і готує ідеї для модернізації нормативної бази. Наприклад, якщо в регіонах часто виникають спори з постачальниками, Департамент може видати спеціальну інструкцію.

Особливий акцент робиться на юридичному супроводі поповнення Збройних Сил України новими підрозділами. Це охоплює участь у створенні стратегічних паперів оборонного планування, пристосування військових норм до вимог НАТО, юридичний контроль за процесами зміни системи керування та

оборонних придбань. Так, спеціалісти юридичної служби беруть участь у юридичній перевірці проектів концепцій, доктрин, стратегій і програм розвитку оборонної галузі, що гарантує їхню узгодженість з Конституцією України, законами та міжнародними угодами держави.

Не менш суттєвою функцією є упорядкування правової роботи в області внутрішніх перевірок і дисциплінарних заходів. Юридичні служби не тільки наглядають за дотриманням прав військовослужбовців під час таких перевірок, але й дають юридичну оцінку поведінці керівників, допомагають уникати неточностей у класифікації порушень і запобігають порушенням прав військовослужбовців. Наприклад, у випадках дисциплінарних стягнень методичне керівництво забезпечує стандартні протоколи, щоб уникнути суб'єктивності.

У рамках методичного керівництва все більшої ваги набуває вдосконалення професійного рівня кадрів юридичної служби. Підготовка спеціалістів нового типу вимагає поєднання сучасних стандартів навчання, цифрових засобів і орієнтації на практику. Військово-юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого та інші освітні установи відіграють провідну роль у цьому. Вони формують не тільки практиків-юристів, але й аналітиків, здатних створювати ідеї розвитку військового права, аналізувати ризики юридичного регулювання та передбачати ефекти управлінських рішень.

Департамент юридичного забезпечення разом з залежними структурами активно вводить цифрові інструменти для керування юридичною документацією, наприклад, системи електронного документообігу. Це сприяє поліпшенню взаємодії між юридичними підрозділами, зменшенню часу на узгодження документів і зниженню шансів на технічні чи процедурні похибки. Наприклад, автоматизована система може автоматично перевіряти документ на чинність вказаних нормативно-правових актів у ньому [54].

Важливо відзначити, що методичне керівництво правовою роботою охоплює повний діапазон правових взаємозв'язків у військовій галузі, від кадрових і соціальних аспектів до міжнародного військового партнерства. Зокрема, військові юристи забезпечують юридичний супровід участі українських військових груп у міжнародних миротворчих місіях, підготовку договорів і меморандумів про співпрацю з зарубіжними партнерами, а також гарантують дотримання міжнародного гуманітарного права під час бойових операцій.

Отже, методичне керівництво правовою роботою у Збройних Силах України – це багатостороння діяльність, орієнтована на гарантування законності, зростання ефективності керування, модернізацію нормотворчої практики та закріплення ідеї верховенства права у військовій галузі. Послідовність, експертність і узгодженість зусиль усіх юридичних структур є основними передумовами для підвищення дотримання законності у Збройних Силах України та інших військових формуваннях.

2.2. Система формування та розвитку кадрового потенціалу військових юристів в Україні

Здобуття Україною незалежності відкрило широкі можливості для розвитку юридичної освіти, зробивши її доступною для всіх громадян незалежно від соціального статусу чи місця проживання. Це стало потужним каталізатором для формування правової свідомості суспільства, виховання поваги до закону та розуміння власних прав і обов'язків. Юридична освіта інтегрувалася в загальну систему навчання як її невід'ємна складова, сприяючи не тільки професійному зростанню, але й загальному культурному та демократичному розвитку країни. У військовій сфері це має особливе значення, адже підготовлені юристи

забезпечують не лише внутрішню дисципліну, але й відповідність дій Збройних Сил України міжнародним стандартам, запобігаючи порушенням і захищаючи інтереси держави в умовах постійних безпекових викликів. Наприклад, вони можуть аналізувати операції на відповідність нормам гуманітарного права чи консультувати щодо закупівель озброєння, уникаючи корупційних ризиків [1].

З метою системного підвищення правової грамотності громадян, створення сприятливого середовища для набуття юридичних знань та реалізації конституційного права на доступ до інформації про права й обов'язки, Президент України видав Указ від 18 жовтня 2001 року № 992/2001 [34], яким було затверджено Національну програму правової освіти населення. Ключова мета програми – підняти загальний рівень правової культури, удосконалити механізми правового навчання, забезпечити населення достатнім обсягом знань і сформувати глибоку повагу до права як основи демократичного суспільства. Програма охоплює всі рівні освіти: від дошкільних закладів, де закладаються базові поняття справедливості, до загальноосвітніх шкіл з модулями про Конституцію, професійно-технічних училищ з акцентом на трудове право, вищих навчальних закладів з поглибленими курсами та установ післядипломної освіти для перепідготовки. У військовому контексті це означає інтеграцію правових блоків у програми підготовки офіцерів, де вивчаються не тільки національні норми, але й міжнародне право, службова етика, антикорупційне законодавство, що допомагає формувати лідерів з високим рівнем відповідальності [2].

Конституція України закріплює право громадян на освіту, зокрема на вільний доступ до правової інформації, знань про свої права, свободи та обов'язки. Це положення підкреслює необхідність не тільки пасивного ознайомлення з нормами, але й активного їх застосування в повсякденному житті, що є основою для побудови правової держави. Після проголошення незалежності в 1991 році Україна розпочала інтенсивне створення та розвиток Збройних Сил, що було юридично оформлено низкою фундаментальних актів.

Ці документи не тільки визначили організаційну структуру армії, її функції та принципи комплектування, але й заклали правові основи для всієї військової діяльності, включаючи механізми контролю, дисциплінарної відповідальності та інтеграції з цивільним сектором, що вимагало створення спеціалізованої системи підготовки юридичних кадрів для забезпечення законності на всіх етапах.

Центральним елементом функціонування військових формувань є юридична служба, фахівці якої займаються професійним застосуванням законодавства на практиці, а також надають всебічний правовий супровід діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій та інших суб'єктів як державного, так і приватного секторів економіки [21]. У армійському середовищі це означає комплексну підтримку: від експертизи наказів і контрактів до представництва в судах, консультацій щодо міжнародних угод чи розслідування інцидентів. Юристи виступають як радники командування, захисники прав військовослужбовців і контролери дотримання норм, що особливо важливо в умовах гібридної війни, де правові аспекти переплітаються з інформаційними та кіберзагрозами [4].

Офіційне формування юридичної служби Міністерства оборони України відбулося відповідно до наказу Міністра оборони України від 14 березня 1992 року № 33, яким було затверджено Положення про юридичну (правову) службу Міністерства оборони України. Згідно з пунктом 2 цього документа, юридичні підрозділи створюються в управліннях Міністерства оборони, Головному штабі Збройних Сил України та його структурних елементах, у службах і командуваннях військових округів, оперативних об'єднаннях, флоті, частинах, окремих батальйонах, а також у військово-навчальних закладах, установах і організаціях, що входять до складу Міністерства оборони України. Така система організації забезпечує функціонування юридичної служби на всіх щаблях військового управління, що дозволяє оперативно реагувати на правові аспекти діяльності Збройних Сил України. Розгалужена структура сприяє комплексному охопленню всіх рівнів управління – від внутрішньої роботи окремих підрозділів

до стратегічних рішень центрального апарату. Крім цього, у межах системи впроваджено звітність та регулярні навчально-методичні заходи, спрямовані на узгодження правозастосовної практики і підвищення ефективності правового забезпечення [7].

Основні функції юридичної служби, визначені ще на етапі її створення, залишаються актуальними й сьогодні, хоча їхній зміст зазнав певної еволюції у зв'язку з новими викликами. До ключових завдань юридичної служби належать:

- забезпечення дотримання норм законодавства у діяльності органів військового управління, військових частин, навчальних закладів, підприємств та організацій, що підпорядковуються Міністерству оборони України, а також захист їхніх законних прав і інтересів;

- підвищення результативності управлінських процесів через ефективне застосування правових механізмів і інструментів, зокрема в межах реформування Збройних Сил України, гармонізації національного законодавства з вимогами та стандартами НАТО, а також вдосконалення нормативно-правової бази, яка регулює функціонування оборонного сектору;

- контроль за дотриманням законності під час підготовки, погодження та ухвалення наказів, директив та інших нормативних актів, обов'язкове проведення правової експертизи для уникнення колізій і недоліків;

- організація договірно-претензійної роботи, що включає складання та аналіз договорів на постачання, будівництво або надання послуг, а також представництво інтересів у судах різних інстанцій;

- участь у розробці військового законодавства, підготовка пропозицій до законопроектів, які стосуються соціального захисту військовослужбовців, мобілізаційних процесів чи оборонної політики;

- аналіз правової роботи у військах, узагальнення досвіду, виявлення проблемних питань і підготовка рекомендацій щодо вдосконалення діяльності юридичних підрозділів, у тому числі з урахуванням специфіки бойових дій або регіональної ситуації [8].

Як зазначає В.В. Шульгін, юридична служба здійснює контроль за дотриманням законів і нормативно-правових актів усіма без винятку структурними елементами військового управління [59]. Це фактично робить її своєрідним інструментом внутрішнього контролю, спрямованим на попередження правопорушень, забезпечення прозорості управлінських процесів і раціональне використання ресурсів.

Після початку російської агресії у 2014 році, а особливо з початком повномасштабного вторгнення в 2022 році, роль юридичної служби стала стратегічною. Вона виконує завдання, визначені статтею 99 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, зокрема – надає командуванню консультації з питань дотримання норм міжнародного гуманітарного права, правил застосування зброї, організовує навчання, інструктажі та семінари з цих питань.

Ефективне виконання завдань правового забезпечення вимагає наявності професійних юристів, які володіють глибокими знаннями законодавства й практичними навичками його застосування. Під правовим забезпеченням варто розуміти комплекс організаційних і правових дій, що здійснюються юридичними службами Міноборони для реалізації державної правової політики в оборонній сфері. Цей комплекс включає підготовку законопроектів і нормативних актів, укладання міжнародних і господарських договорів, правовий супровід діяльності військових структур, а також координацію правової роботи в системі Збройних Сил.

Наступним важливим напрямом діяльності військових юристів є сфера військової юстиції, яка традиційно охоплювала співробітників військових прокуратур та військових судів – інституції, успадковані Україною після проголошення незалежності у 1991 році. Діяльність цих органів була спрямована на забезпечення правопорядку, законності та дисципліни в Збройних Силах України та інших військових формуваннях, створених відповідно до національного законодавства. Вони розслідували злочини, пов'язані з службою, проводили судові процеси з урахуванням специфіки військового середовища та

забезпечували швидке реагування на порушення. Однак через серію непродуманих рішень вищого керівництва розпочався процес їхньої ліквідації. Одним із перших кроків стало неофіційне рішення керівництва Генеральної прокуратури України у 1992 році про реформування (фактично ліквідацію) військових прокуратур, що призвело до масового переведення офіцерів до інших структур або звільнення у запас з правом на пенсію за вислугою понад 25 років. Це спричинило значну втрату досвідчених кадрів і послаблення контролю.

Протягом багатьох років реформування правоохоронної діяльності у військовій сфері України триває без остаточного завершення, а вирішення ключових питань необґрунтовано затягується через політичні, бюджетні чи організаційні фактори. Органи військової юстиції – військова прокуратура та військові суди, особовий склад яких до повномасштабної агресії РФ мав статус військовослужбовців, фактично припинили існування. Для довідки: військові суди були ліквідовані ще у 2010 році в рамках судової реформи, військова прокуратура розпочала процес ліквідації у 2012 році й остаточно завершила його на початку 2021 року. Це створило вакуум у спеціалізованому розслідуванні та судочинстві, змусивши передавати справи до цивільних органів, що не завжди враховують військову специфіку [12].

Паралельно з цими процесами ще у 1993 році було розпочато створення військової міліції, а згодом – військової поліції, відповідно до рішення, ухваленого Кабінетом Міністрів України. На сьогодні у Верховній Раді України триває розгляд законопроекту «Про Військову поліцію» № 6569-д, який 19 червня 2025 року був прийнятий за основу з подовженням терміну підготовки до другого читання. Відповідно до положень законопроекту, у структурі Військової поліції передбачено створення оперативних підрозділів, уповноважених здійснювати оперативно-розшукову діяльність, а також проводити слідчі (розшукові) й негласні слідчі дії згідно із Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» та Кримінальним процесуальним кодексом України, виключно в межах завдань, покладених на Військову поліцію (стаття 9

законопроекту). Реалізація цих положень має забезпечити ефективніший контроль і протидію військовим правопорушенням, зокрема дезертирству, корупції, зловживанням владою та порушенням військової дисципліни. Водночас, успішне впровадження таких функцій потребує підготовки кадрів, що володітимуть знаннями у сфері криміналістики, психології та цифрових розслідувань [12].

У перші роки після проголошення незалежності Україна зіткнулася з браком підготовлених військових юристів, оскільки до 1991 року їх навчання відбувалося переважно у закладах вищої освіти колишнього СРСР. Для подолання цього кадрового дефіциту вже з 1993 року було започатковано підготовку військових юристів на базі юридичного факультету та відділення військової підготовки Київського національного університету імені Тараса Шевченка, який у 1998 році отримав статус Військового інституту КНУ (ВІКНУ).

Починаючи з 1994 року, аналогічні освітні програми було впроваджено у Львові – на базі Національного університету “Львівська політехніка” у співпраці з викладачами Львівського національного університету імені Івана Франка. У межах цих програм у Львові відбулося три випуски офіцерів-юристів тактичного рівня, після чого підготовку тимчасово призупинили через оптимізацію ресурсів.

У Києві ж навчання продовжувалося за освітньою програмою «магістр права, офіцер військового управління тактичного рівня», що дало змогу підготувати сотні висококваліфікованих фахівців. Більшість випускників обійняли посади в системі Міністерства оборони, Збройних Сил України, інших військових формуваннях та правоохоронних структурах. Їхня професійна діяльність стала важливим чинником у розвитку правового забезпечення військової сфери, реформуванні оборонного сектору, зміцненні законності та правовому супроводі військових операцій [52]. Курсанти Київського національного університету імені Тараса Шевченка отримують потужну теоретичну базу, практичні навички через стажування, високий рівень освіти з

використанням сучасних методик та патріотичне виховання, що формує не тільки професіоналів, але й мотивованих захисників [46].

Із 1996 року підготовка військових юристів за освітньо-кваліфікаційним рівнем «спеціаліст права, офіцер військового управління тактичного рівня» була започаткована на базі військово-юридичного факультету Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Цей крок став визначальним етапом у формуванні національної системи військово-правової освіти, оскільки забезпечив створення цілісного механізму професійної підготовки кадрів для потреб оборонного сектору держави. Впровадження зазначеної програми дозволило інтегрувати військову складову в юридичну освіту, поєднавши класичну правову підготовку з вивченням питань військового управління, дисципліни, міжнародного гуманітарного права та правового забезпечення бойових дій.

На сучасному етапі Військово-юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого функціонує як спеціалізований структурний підрозділ закладу вищої освіти, що здійснює підготовку висококваліфікованих фахівців-юристів для сектору безпеки та оборони України. Його діяльність спрямована на формування професійних компетентностей, необхідних для ефективного правового супроводу діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань, а також для розвитку правової культури у сфері національної безпеки. Основним завданням інституту є формування професійних офіцерських кадрів, здатних забезпечувати законність і правопорядок у військових формуваннях, ефективно здійснювати правовий супровід діяльності оборонних інституцій та захист інтересів держави у правовій площині. Зокрема, інститут здійснює підготовку кадрів для таких структур, як Збройні Сили України, Національна гвардія України, Державна прикордонна служба України, Державна спеціальна служба транспорту та Служба зовнішньої розвідки України. Освітній процес у закладі здійснюється за рівнями «бакалавр» і «магістр» за спеціальностями 081 «Право» та 262

«Правоохоронна діяльність», виключно у форматі денної форми навчання. Особливий акцент робиться на практичній підготовці здобувачів освіти, що передбачає участь у моделюванні судових процесів, аналізі реальних юридичних справ та виконанні прикладних практичних завдань.

Починаючи з 2008 року, у Національній академії оборони України, нині Національний університет оборони України розпочалася підготовка офіцерів-юристів оперативного рівня за напрямом «організація правового забезпечення військ». У 2018 році в цьому ж навчальному закладі було започатковано підготовку спеціалістів для Військової служби правопорядку у Збройних Силах України за спеціалізацією «організація правоохоронної діяльності у збройних силах». У разі прийняття Закону України «Про Військову поліцію» та створення відповідного органу на основі Військової служби правопорядку прогнозується розширення її функцій у сфері правоохоронної діяльності сил оборони. Зокрема, це передбачатиме залучення до проведення досудових розслідувань, що, своєю чергою, вимагатиме підвищення рівня підготовки військовослужбовців Військової служби правопорядку, удосконалення їхніх знань у галузі кримінального процесу, доказового права та міжнародних правових норм.

Водночас сучасні реалії вимагають постійного вдосконалення системи підготовки військових юристів та поглибленого вивчення і практичного застосування військового права. Як зазначає П. П. Богуцький, військове право – це комплексна галузь права, яка є нормативно-ціннісною системою загальнообов'язкових правил поведінки у військово-публічній сфері, встановлених і захищених державою з метою гарантування воєнної безпеки [2]. Це визначення підкреслює, що військове право не є статичною категорією, воно динамічно розвивається та адаптується до нових викликів і загроз, які постають перед державою у ХХІ столітті. Зокрема, йдеться про нові типи воєнних ризиків, наприклад, кібератаки, використання безпілотних систем, інформаційні операції, гібридні та асиметричні форми збройної боротьби.

У таких умовах особливого значення набуває інтеграція військово-правових знань із технологічними, інформаційними та безпековими аспектами діяльності сектору оборони. Це передбачає оновлення освітніх програм, розширення дослідницької бази військової кримінології та військового права, а також формування нової генерації фахівців, здатних забезпечувати правову підтримку Збройних Сил України в умовах сучасних воєн і кризових ситуацій.

Сьогодні особливої актуальності набуває переорієнтація окремих військово-облікових спеціальностей на більш глибоке вивчення військового права, що є необхідним для кадрових працівників, фахівців із соціального захисту, а також представників підрозділів цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України. Такий підхід спрямований на підвищення правової обізнаності військовослужбовців і забезпечення належного рівня правового регулювання у сфері оборони.

Відповідно до наукового бачення П. П. Богуцького, військове право є цілісною системою, що включає низку підгалузей, зокрема:

- право оборони, яке охоплює питання оборони держави, бойової готовності військ (сил), мобілізаційної підготовки, спеціальних і бойових служб, з акцентом на стратегічне планування;
- право військової служби, що регулює порядок комплектування військ (сил), проходження служби, взаємовідносини між військовослужбовцями, дисциплінарну відповідальність, а також питання контрактної системи;
- військово-адміністративне право, яке стосується управління військами (силами), організації гарнізонної та внутрішньої служби, адміністративної відповідальності військовослужбовців, з фокусом на ієрархічну структуру управління;
- право соціального забезпечення та захисту військовослужбовців, що охоплює норми щодо грошового, речового, продовольчого, житлового, медичного, санаторно-курортного та пенсійного забезпечення, включаючи програми підтримки ветеранів;

- військово-господарське право, яке визначає правовий режим військового майна, господарську діяльність військових формувань, порядок використання військових містечок, проведення закупівель, логістику та процедури відчуження військового майна [3].

Розширення юридичної підготовки фахівців із відповідними військово-обліковими спеціальностями є важливим чинником зміцнення законності та правопорядку у Збройних Силах України. Такий підхід створює додаткові передумови для підвищення ефективності правової роботи у військах (силах), що розглядається як комплекс організаційних і правових заходів, спрямованих на забезпечення неухильного дотримання законодавства, наказів і директив керівництва Міністерства оборони та Збройних Сил України.

Правова діяльність у військових формуваннях здійснюється органами військового управління, юридичними службами, командирами та начальниками всіх рівнів у тісній взаємодії зі штабами та підрозділами морально-психологічного забезпечення. Її основна мета полягає у зміцненні військової дисципліни, ефективному виконанні завдань бойової підготовки, підвищенні рівня боєздатності, підтриманні правопорядку, а також у захисті прав і законних інтересів військовослужбовців, членів їхніх родин і працівників Збройних Сил України з питань, що стосуються службової діяльності. Важливим елементом цієї роботи є проведення планових перевірок, надання правових консультацій та здійснення профілактичних заходів [3].

Аналіз навчальних програм підготовки військових юристів тактичного рівня у Військовому інституті Київського національного університету імені Тараса Шевченка та Військово-юридичному інституті Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, а також офіцерів-юристів оперативного рівня за спеціалізацією «організація правового забезпечення військ» і фахівців Військової служби правопорядку за напрямом «організація правоохоронної діяльності у збройних силах» показує, що їхній зміст повністю узгоджується з вимогами чинного законодавства України та відповідає сучасним

потребам сектору безпеки й оборони. Такі програми розроблені з урахуванням державних стандартів вищої освіти, а також актуальних потреб сектору безпеки й оборони, що забезпечує їхню практичну спрямованість і відповідність сучасним викликам.

Водночас варто вдосконалити систему підготовки офіцерів для Військової служби правопорядку у Збройних Силах України в межах освітньої програми «Організація правоохоронної діяльності у Збройних Силах». Йдеться про підготовку фахівців за рівнем вищої освіти магістр у галузі знань «Воєнні науки, національна безпека, безпека державного кордону» за спеціальністю «Забезпечення військ (сил)», зі спеціалізацією «Організація правоохоронної діяльності у Збройних Силах».

Підготовка офіцерів оперативного рівня потребує розширення спектра професійних знань і практичних навичок [53]. З огляду на це, доцільно доповнити навчальний план дисциплінами правового спрямування з акцентом на практичну складову та стажування. Зокрема, рекомендовано запровадити такі курси:

- основи військово-юридичної психології, у межах якої варто розглядати такі теми: «Психологія особистості військовослужбовця та її вивчення військовими правоохоронцями», «Соціальна психологія військового колективу», «Соціально-психологічна характеристика військово-юридичної діяльності»;
- основи криміналістики;
- основи кримінології, насамперед аналіз причин злочинності у військовому середовищі, профілактика правопорушень та оцінка статистичних показників.

Такі зміни сприятимуть підвищенню рівня професійної компетентності майбутніх офіцерів і забезпечать формування цілісного уявлення про специфіку військово-правоохоронної діяльності.

Проблема запобігання військовій злочинності набула особливого значення після початку збройної агресії російської федерації проти України у 2014 році, а особливо після 24 лютого 2022 року. Якщо у 2014 році Офісом Генерального прокурора було зафіксовано 4153 випадки військових кримінальних правопорушень, то вже у 2023 році їх кількість зростає до 28 666. Така динаміка зумовлена низкою чинників – активними бойовими діями, значним психологічним навантаженням на особовий склад, дефіцитом ресурсів та складними умовами служби. У зв'язку з цим підготовка офіцерів Військової служби правопорядку та командирів усіх рівнів має включати навчальну дисципліну «Основи військової кримінології», що сприятиме формуванню глибоких знань у сфері профілактики правопорушень серед військовослужбовців.

Відомий український кримінолог А. П. Закалюк визначав запобігання злочинності як вид соціальної діяльності, спрямованої на усунення або мінімізацію причин і умов, які породжують злочинність. На його думку, це є формою соціального контролю й профілактики девіантної поведінки, що охоплює і попередження злочинних дій. Такий підхід передбачає аналіз ризиків, виявлення криміногенних факторів і впровадження цілеспрямованих профілактичних програм.

Не менш важливим напрямом є розвиток наукової бази військового права, підготовка дисертаційних робіт і фахівців за спеціальністю «Право національної безпеки; військове право» для здобуття ступенів доктора юридичних наук і доктора філософії. Це сприятиме системному дослідженню правових аспектів функціонування оборонного сектору, вдосконаленню законодавчого регулювання, підвищенню якості правового забезпечення обороноздатності, а також покращенню стратегічного планування в межах сектору безпеки та оборони.

Від часу проголошення незалежності Україна здійснила значні кроки у зміцненні своєї обороноздатності – через структурні реформи, розвиток

міжнародного партнерства та підготовку кваліфікованих кадрів. Водночас реалізація військового права в частині забезпечення правопорядку та функціонування військової юстиції все ще потребує вдосконалення через наявні інституційні прогалини. Тому навчання військових юристів і офіцерів Військової служби правопорядку у Національному університеті оборони України має бути спрямоване на підвищення їхньої компетентності у сфері дотримання законності та профілактики злочинності у військових формуваннях. Ці фахівці повинні відігравати ключову роль у зміцненні правопорядку й розвитку Збройних Сил України [56].

Актуальним завданням сьогодення є створення цілісної системи військової юстиції в Україні, яку можна реалізувати шляхом прийняття спеціального закону або формування окремого органу з відповідними повноваженнями. Крім того, доцільним є заснування науково-дослідного центру військового права в структурі Міністерства оборони України. Такий центр здійснюватиме правовий моніторинг, експертизу, аналітику та прогнозування правових процесів у військовій сфері, поєднуючи наукову, освітню та практичну діяльність. Його робота сприятиме підвищенню ефективності правового забезпечення діяльності Збройних Сил України в умовах сучасних викликів і загроз.

РОЗДІЛ 3

ПЕРСПЕКТИВИ ТА НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ЮРИДИЧНОЇ СЛУЖБИ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

3.1 Виклики сьогодення в контексті діяльності юридичної служби Збройних Сил України

В умовах тривалої збройної агресії проти України, яка розпочалася у 2014 році та ескалувала до повномасштабного вторгнення у 2022 році, правове забезпечення оборонної сфери набуло безпрецедентної актуальності. Воєнний стан, запроваджений для мобілізації ресурсів і захисту національної безпеки, вимагає не лише оперативних військових рішень, але й чіткого правового фундаменту для всіх процесів – від мобілізації до міжнародної співпраці. Саме тут юридична служба Міністерства оборони України виступає як ключовий інструмент, що гарантує легітимність дій, запобігає хаосу в управлінні та сприяє інтеграції з глобальними стандартами безпеки. Аналіз потреби в її діяльності дозволяє не тільки оцінити поточний стан, але й ідентифікувати прогалини, такі як брак ресурсів для швидкого реагування на правові виклики, та запропонувати рішення для посилення обороноздатності [20].

Наказ Міністерства оборони України від 3 листопада 2023 року № 663 регламентує координацію підрозділів апарату, підкреслюючи роль юридичної служби в наданні консультацій, узгодженні актів та аналізі документів від інших структур. У контексті воєнного стану ця база не є статичною: вона постійно адаптується до нових реалій, таких як гібридні загрози чи кібератаки, де служба забезпечує правовий контроль за використанням цифрових технологій в обороні. Наприклад, у випадках порушення інформаційної безпеки юридична служба

може ініціювати розслідування, спираючись на міжнародні конвенції, щоб уникнути ескалації конфліктів.

Основні завдання юридичної служби в умовах воєнного стану можна систематизувати за трьома напрямками, кожен з яких відповідає на конкретні виклики. По-перше, охорона прав та інтересів військовослужбовців і працівників Збройних Сил України, що включає супровід контрактної служби та соціальних пілг [27]. По-друге, представництво інтересів відомства в судових та державних інстанціях, де служба захищає законність в оборонній сфері. Ключовим тут є Наказ Міністерства оборони України від 30 грудня 2016 року № 744, який деталізує претензійну та позовну роботу, самопредставництво та виконання рішень. Претензійна діяльність фокусується на досудовому врегулюванні спорів з договорів, а позовна – на підготовці документів і участі в засіданнях, з акцентом на соціальний захист військових. Самопредставництво дозволяє використовувати внутрішніх фахівців без зовнішніх адвокатів, а виконання рішень забезпечує контроль за примусовим впровадженням. Для реалізації цього впроваджено заходи:

- кадрову підготовку з тренінгами в умовах воєнного стану;
- моніторинг законодавства;
- інформаційно-аналітичні системи для обліку справ [9].

По-третє, кооперація з міжнародними організаціями в правових питаннях військової діяльності, що сприяє інтеграції до глобальних систем [26]. Наказ Міністерства оборони України від 23 липня 2021 року № 218 регулює це питання, охоплюючи воєнно-політичний, військово-технічний та правовий аспекти.

Додаткові виклики, такі як зростання адміністративних спорів чи необхідність швидкої адаптації до змін у законодавстві, вимагають від юридичної служби професіоналізму та оперативності. Під час дії правового режиму воєнного стану юридична служба є ядром системи, забезпечуючи правовий супровід, захист прав військовослужбовців. Її діяльність, регульована комплексною базою, гарантує законність, і ефективність в складних умовах [52].

Феномен українського волонтерства, що зародився у 2014 році та набув глобального масштабу після повномасштабного вторгнення, став унікальним явищем у світовій історії. Як зазначається в наукових дослідженнях, цей рух об'єднав громадян різних вікових категорій та соціальних статусів - від школярів до пенсіонерів, трансформувавшись у визначальну ознаку активного громадянського суспільства. Волонтерські організації взяли на себе критично важливі функції, забезпечуючи не лише гуманітарну підтримку, але й надання військово-технічної допомоги Збройним Силам України, що стало вагомим фактором національної безпеки. Однак, попри колосальний внесок у обороноздатність держави, правове поле, в якому діють волонтери, залишається недосконалим. Існуючі законодавчі механізми часто обтяжені бюрократією та не відповідають динамічним потребам воєнного стану.

Закон України «Про волонтерську діяльність» чітко не визначає організаційно-правових форм, у яких можуть створюватися волонтерські організації, що змушує юристів звертатися до загальних норм Цивільного кодексу України. Це підкреслює необхідність подальшого вдосконалення законодавчої бази для забезпечення стабільності роботи волонтерського сектору.

Слід зазначити, що відсутність затвердженого стандартизованого зразка Договору про надання волонтерських послуг створює перешкоди, особливо при передачі майна на баланс військових частин. Це змушує військових юристів щоразу розробляти індивідуальні договори, що затягує час надання допомоги.

Згідно зі статтею 4 III Женевської конвенції про поводження з військовополоненими (1949 р.), статус військовополоненого поширюється не лише на комбатантів, але й на осіб, які слідує за збройними силами, не входячи безпосередньо до їх складу. Сюди відносяться постачальники, військові кореспонденти, члени робочих команд і служб побутового обслуговування. Волонтери, які забезпечують фронт, фактично підпадають під цю категорію. Тому закріплення статусу волонтерів у Законі України «Про Збройні Сили України» стане актом імплементації міжнародних зобов'язань України.

Одним із ключових напрямів удосконалення діяльності юридичної служби Збройних Сил України є розширення інституційної спроможності щодо правового аналізу та прогнозування ризиків у сфері оборони. Сучасні бойові дії характеризуються швидкими змінами тактики противника, використанням високотехнологічних засобів, поєднанням інформаційних операцій із традиційними військовими методами. У таких умовах юридична служба повинна діяти не лише як інструмент реагування, але й як система превенції, здатна завчасно виявляти правові ризики, формувати прогнози та пропонувати моделі їх нейтралізації [10].

Серед перспективних напрямів розвитку є діджиталізація правових процесів у секторі оборони. Існуючі інформаційні системи дозволяють вести облік судових справ, контролювати виконання рішень, організовувати документообіг. Проте значна частина процесів досі залишається паперовою або напівавтоматизованою. В умовах воєнного стану це створює ризики втрати інформації, затримки у проходженні документів, ускладнення взаємодії між підрозділами. Запровадження єдиної цифрової платформи правового забезпечення Збройних Сил України дозволить не лише підвищити ефективність роботи юридичної служби, але й забезпечити прозорість процесів та можливість аудиту в режимі реального часу.

Також важливою є інтеграція сучасних засобів електронного урядування, таких як система «Трембіта», електронний підпис, захищені електронні сервіси обміну інформацією. Це необхідно насамперед для прискорення комунікації між військовими частинами, органами місцевої влади, судами, міжнародними організаціями. Доступ юридичних підрозділів до актуальних електронних реєстрів (Державного реєстру речових прав, Єдиного державного реєстру судових рішень, реєстру юридичних осіб) має бути забезпечений навіть у польових умовах.

Окремої уваги потребує питання кадрового потенціалу юридичної служби. Значна частина фахівців була залучена до виконання бойових завдань або

мобілізована до інших підрозділів, що призвело до дефіциту кваліфікованих юристів у деяких структурах. Підготовка військових юристів повинна включати знання з адміністративного, цивільного, кримінального, міжнародного гуманітарного та військового права, які мають поєднуватися з практичними навичками роботи у зонах бойових дій.

Одним із варіантів вирішення цієї проблеми є створення системи безперервної освіти для військових юристів на базі Національного університету оборони України та профільних правничих факультетів цивільних закладів освіти. Важливим є розвиток програм підвищення кваліфікації у співпраці з міжнародними інституціями - НАТО, ЄС, Міжнародним комітетом Червоного Хреста. Відповідно до стандартів НАТО, юридичні радники (legal advisers) мають входити до складу штабів усіх рівнів - від батальйону до оперативного командування. В Україні ця практика лише формується, і потребує нормативного закріплення, включаючи визначення посад, функціоналу та відповідальності таких фахівців [18].

Подальше удосконалення діяльності юридичної служби неможливе без чіткої комунікації та взаємодії з громадянським сектором - волонтерськими організаціями, правозахисними фондами, аналітичними центрами. Волонтерський рух, який став одним із ключових компонентів обороноздатності, потребує належного правового супроводу, оскільки взаємодія з військовими формуваннями часто містить ризики юридичної відповідальності, пов'язані з передачею майна, організацією логістики, оформленням гуманітарних відправлень.

Крім того, доцільним є створення єдиного реєстру волонтерських організацій, які працюють із Збройними Силами України. Це дозволить підвищити прозорість та убезпечити як військових, так і самих волонтерів від можливих зловживань [23].

Загалом, перспективи розвитку юридичної служби Збройних Сил України пов'язані з підвищенням ефективності правового забезпечення не лише в умовах

воєнного стану, але й у післявоєнний період. Відбудова оборонного сектору, реформування системи управління, модернізація збройних сил потребуватимуть активної участі юридичних фахівців на всіх рівнях. Розвиток кадрового потенціалу, цифровізація процесів, зміцнення міжнародного партнерства та оновлення законодавчої бази створять міцний фундамент для формування сучасної, ефективної та високопрофесійної юридичної служби, здатної забезпечити правові потреби оборонного сектору України.

3.2 Пропозиції щодо вдосконалення роботи юридичної служби Збройних Сил України

Юридична служба Збройних Сил України є невід'ємним елементом системи військового керівництва, яка забезпечує втілення державної правової стратегії в оборонній галузі, підтримку законності, охорону прав і соціальних гарантій військовослужбовців, а також комплексний юридичний супровід діяльності військових частин, з'єднань і органів управління. У сучасних умовах, коли Україна стикається з тривалою збройною агресією, роль цієї служби виходить за рамки рутинних задач: вона стає інструментом стратегічної стабільності, допомагаючи адаптувати військові процеси до динамічних змін законодавства, міжнародних норм і безпекових загроз [30]. Наприклад, під час мобілізації чи операцій в зоні бойових дій юристи не тільки перевіряють документи, але й забезпечують дотримання гуманітарного права, що впливає на міжнародну репутацію країни та підтримку союзників.

На поточному етапі розвитку юридична служба виконує різноманітний спектр функцій, що охоплює не тільки повсякденну діяльність, але й стратегічні ініціативи:

- проведення правової експертизи нормативних актів, включаючи аналіз на відповідність Конституції, законам і міжнародним стандартам, щоб уникнути колізій і прогалин;
- ведення договірно-претензійної роботи, від підготовки контрактів на постачання озброєння до розглядів спорів з постачальниками, що критично для матеріально-технічного забезпечення;
- захист інтересів МОУ в судових органах, де служба представляє державу в тисячах справ щорічно, пов'язаних з майновими претензіями чи соціальними виплатами;
- активну участь у формуванні законодавчих пропозицій та нормативно-правових документів, наприклад, внесення змін до законів про мобілізацію чи соціальний захист;
- нагляд за рівнем дисципліни та дотриманням норм у військових частинах, включаючи розслідування порушень і превентивні заходи проти корупції [60].

Проте, на основі проведеного аналізу, ефективність роботи юридичної служби Збройних Сил України залишається недостатньою для повного відповідання сучасним викликам. Це зумовлено кількома системними факторами, які накопичувалися роками:

- недосконалість нормативної бази, що регулює статус і повноваження служби, наприклад, відсутність чітких норм щодо її автономії від командування, що призводить до залежності та уповільнення рішень;
- дублювання функцій між підрозділами, як між центральним апаратом Міноборони та регіональними структурами;
- дефіцитом кваліфікованих кадрів з глибокими знаннями в галузях військового, адміністративного, цивільного та міжнародного права, особливо в умовах браку спеціалістів з досвідом гібридних конфліктів;
- відсутністю постійного моніторингу змін у законодавстві та науково-аналітичної підтримки нормотворчості.

Для підвищення ефективності необхідне комплексне переосмислення стратегій організації, управління та кадрового наповнення служби, з акцентом на інновації та інтеграцію з глобальними стандартами. Першим кроком у реформах має стати комплексна оптимізація структури юридичної служби, що передбачає не тільки реорганізацію, але й посилення її незалежності та ефективності. Це включає:

- формування єдиної вертикалі управління юридичною діяльністю, де центральні органи координують регіональні підрозділи через чіткі протоколи та цифрові платформи;
- чітке визначення компетенцій між юридичними підрозділами Міноборони та Генерального штабу ЗСУ, наприклад, покладення на Міністерство оборони стратегічну нормотворчість, а на Генштаб – оперативний супровід операцій.

Крім того, доцільно створити Центральний аналітично-експертний центр при юридичній службі. Його функції могли б охоплювати:

- постійний моніторинг законодавства в оборонній сфері з щомісячними звітами;
- розроблення проектів нормативно-правових актів, з урахуванням кращих практик НАТО чи ЄС;
- підготовку аналітичних матеріалів, довідок і висновків;
- координацію роботи територіальних юридичних підрозділів, включаючи онлайн-навчання та спільні проекти.

Такий центр не тільки систематизує процеси, але й зменшить правові колізії і підвищить швидкість реагування на реальні та потенційні загрози.

Важливим є удосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності юридичної служби для переходу до цифрової ери. Створення внутрішнього електронного порталу з актуальною базою судової практики, шаблонами документів, архівом нормативних актів і аналітичними звітами дозволить оперативно обмінюватися даними між військовими частинами.

Наприклад, портал міг би мати функцію пошуку за ключовими словами, автоматичні сповіщення про зміни в законах чи модуль для віртуальних консультацій. Це не тільки прискорить роботу, але й підвищить точність, зменшивши помилки.

Ефективність юридичної служби тісно пов'язана з професійним рівнем її співробітників, тому пропонуються комплексні заходи для кадрового розвитку:

- модернізація системи підготовки та перепідготовки військових юристів з впровадженням постійних курсів при Національному університеті оборони України та спеціалізованих юридичних вузах. Курси повинні охоплювати не тільки базові дисципліни, але й спеціалізовані теми: міжнародне гуманітарне право, антикорупційне законодавство, захист прав військовослужбовців та ветеранів;
- організація стажувань військових юристів у державних установах, структурах сектору безпеки та міжнародних програмах обміну з юристами армій країн НАТО;
- запровадження системи професійної сертифікації для військових юристів, з регулярними тестами на знання норм, що дозволить оцінювати готовність до посадових вимог;
- створення кадрового резерву на конкурсній основі, з урахуванням не тільки професійних досягнень, але й морально-етичних якостей.

Професійне зростання повинно бути стимульоване системою мотивації, наприклад інтеграція показників правової роботи в оцінку службової діяльності, фінансове преміювання за успішне вирішення складних справ чи ініціативи в удосконаленні норм.

Одним з найбільш критичних викликів є якість нормотворчої діяльності юридичної служби, де проекти актів часто мають термінологічні неточності, структурні вади чи техніко-юридичні помилки, що призводить до колізій у застосуванні. Для подолання цього рекомендується:

- пріоритетне залучення спеціалістів з навичками нормотворчої техніки та досвідом законотворчого процесу;
- формування робочих груп і експертних рад за участю фахівців з суміжних сфер та науковців-юристів для колективного обговорення проєктів нормативно-правових актів;
- обов'язкове проведення багатосарової правової експертизи;
- розробка концепцій, стратегій, програм та інших документів стратегічного планування в оборонній сфері, з довгостроковими планами на 5–10 років.

Крім того, доцільно створити спеціалізований підрозділ науково-аналітичного супроводу нормотворчості, до повноважень якого входив постійний моніторинг нормативно-правових актів, аналізування проблем їх застосування, наприклад, через опитування юристів у військових частинах.

Юридична служба повинна посилити фокус на захисті прав військовослужбовців, особливо в умовах зростання спорів через війну. З цією метою пропонується:

- створити служби центру правової допомоги військовослужбовцям, де надаватимуться безкоштовні консультації, допомога з оформленням документів і підготовкою скарг, з гарячою лінією 24/7;
- запровадження онлайн-платформи для подачі звернень.

Ці ініціативи не тільки зміцнять довіру до системи, але й зменшать кількість дисциплінарних порушень, підвищивши мотивацію особового складу.

Для досягнення євроатлантичних стандартів рекомендується комплексна модернізація:

- впровадження системи електронного документообігу в усіх юридичних підрозділах, що скоротить час на обробку і підвищить прозорість;
- використання інформаційно-аналітичних платформ для моніторингу права, аналізу судової практики та оцінки ефективності актів, з базами даних для швидкого пошуку;

- розширення участі юристів у міжнародних заходах – конференціях, тренінгах НАТО чи ЄС з військового права;
- адаптація програм підготовки військових юристів до стандартів НАТО, з акцентом на міжнародне гуманітарне право під час конфліктів, включаючи симуляції реальних сценаріїв.

Очікується, що впровадження цих заходів призведе до:

- зростання ефективності правового супроводу;
- покращення якості нормативно-правових актів в секторі оборони;
- підвищення правової культури серед військовослужбовців;
- посилення суспільної довіри до Збройних сил.

У довгостроковій перспективі це сформує сучасну, професійну службу, здатну захищати державні інтереси та права військовослужбовців в оборонній діяльності.

Юридична служба ЗСУ – ключовий компонент військового управління, що гарантує впровадження державної правової політики в обороні, підтримку законності в частинах, дотримання прав військовослужбовців і захист державних інтересів у судах та інституціях. Сьогодні її роль трансформувалася: від традиційного супроводу до стратегічного елемента національної безпеки, де юристи впливають на планування, реформи та міжнародну співпрацю [51].

Поточний етап реформ з наближенням до стандартів НАТО, вимагає радикального перегляду структури, завдань і методів служби. Насамперед – створення ефективної вертикалі управління. Важливим є підвищення нормотворчої культури та упорядкування законодавства, науковий супровід нормотворчості, робочі групи з експертами дозволять створювати якісні акти, узгоджені з європейськими нормами, наприклад, з урахуванням гендерної рівності.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження на тему «Правові засади діяльності юридичної служби Збройних Сил України» було досягнуто поставленої мети та вирішено низку наукових і практичних завдань. Нижче наведено узагальнені висновки, що відображають основні результати дослідження, практичні рекомендації.

Встановлено, що окремі нормативно-методичні документи юридичної служби містять дублювання положень нормативно-правових актів, що ускладнює адаптацію до специфіки військової служби. Обґрунтовано потребу оновлення внутрішніх інструкцій відповідно до актуальних редакцій законодавства. В умовах гібридної війни особливого значення набуває своєчасний правовий аналіз інформаційно-психологічних операцій противника. У зв'язку з цим запропоновано створення спеціалізованого аналітичного підрозділу для моніторингу ризиків інформаційної безпеки та розроблення превентивних правових заходів.

Визначено необхідність активізації співпраці з міжнародними та неурядовими організаціями для обміну кращими практиками правового забезпечення військових дій і відновлення територіальної цілісності держави. Окрему увагу приділено цифровізації процесів юридичного супроводу. Електронний документообіг і системи типу «Армія+» розглядаються як інструменти підвищення ефективності, прозорості та оперативності прийняття управлінських рішень. Запропоновано розробити та подати до Верховної Ради України законопроект про спеціальний статус військових юристів, який визначатиме їхні повноваження, професійні гарантії та соціальний захист.

Рекомендовано запровадження регулярної сертифікації військових юристів із залученням експертів Європейського центру прав людини. Пропонується створити єдину електронну базу судової практики у сфері

військового права для забезпечення аналітичного узагальнення рішень судів та розроблення рекомендацій командуванню.

Удосконалення діяльності юридичної служби Збройних Сил України є одним із ключових чинників підвищення рівня правового забезпечення обороноздатності держави. Аналіз чинного законодавства та підзаконних нормативних актів показав, що юридична служба виконує широкий комплекс функцій, який охоплює консультування командування з питань міжнародного гуманітарного права, правовий супровід діяльності військових частин, а також організацію правової освіти особового складу.

У структурі завдань юридичної служби визначено три основні напрями діяльності. Перший напрям полягає у забезпеченні юридичного супроводу військово-оперативної діяльності. Другий пов'язаний із захистом прав і законних інтересів військовослужбовців. Третій стосується участі у формуванні та реалізації оборонного законодавства. Структура Департаменту юридичного забезпечення Міністерства оборони України та відповідних юридичних підрозділів у військових частинах потребує подальшої оптимізації. Доцільним є чітке розмежування функцій між центральним апаратом і регіональними ланками. Запропоновано впровадження міжвідомчих тренінгів і симуляційних занять, які сприятимуть підвищенню якості підготовки військових юристів і формуванню практичних навичок застосування норм міжнародного гуманітарного та адміністративного права.

Важливим напрямом є удосконалення освітньої підготовки військових юристів. До навчальних програм Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого доцільно включити дисципліни з кібербезпеки та інформаційного права в умовах воєнного стану. Пропонується також організувати стажування офіцерів юридичної служби у підрозділах НАТО та Європейського Союзу з метою набуття практичного досвіду застосування норм міжнародного гуманітарного права.

Подальші дослідження доцільно зосередити на оцінці ефективності впровадження електронних систем документообігу в юридичній службі Збройних Сил на базі пілотних проєктів у військових частинах. Важливим завданням майбутніх робіт є також розроблення методології правового аналізу інформаційно-психологічних операцій у сучасних умовах гібридної війни. Перспективним напрямом є вивчення міжнародного досвіду функціонування юридичних служб у збройних силах держав-членів НАТО з метою адаптації найкращого досвіду до національного законодавства України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Боброва Ю. Ю., Бобров Ю. О., Іл'юк Д. Д. Перспективи розвитку юридичної служби Збройних Сил України в контексті міжнародного досвіду організації діяльності військово-юридичних служб армій країн-членів НАТО. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2021. № 1 (34). С. 45–53.
2. Богуцький П. П. Військове право у регулюванні відносин військової сфери. *Право військової сфери*. 2007. № 3. С. 20-22.
3. Богуцький П. П. Правові основи воєнної безпеки України: монографія: П.П. Богуцький, Є.Л. Стрельцов, С.Т. Полторак, Ю.В. Аллеров, О.В. Кривенко, відп. ред. Є.Л. Стрельцов. Львів: НАСВ, 2016. 188 с.
4. Григоренко Є. І. Конституційні засади проходження військової служби громадянами України: проблеми теорії та практики : монографія. Харків: Право, 2010. 384 с.
5. Про затвердження Загального положення про юридичну службу міністерства, іншого органу виконавчої влади Постанова Кабінету Міністрів України від 26.11.2008 № 1040.
6. Інструкція про Командування військово-юридичної служби ВМС США COMNAVLEGSVCCOM INSTRUCTION 5800.1G. URL: https://www.jag.navy.mil/library/instructions/5800_1G_NLSC_Manual.pdf (дата звернення: 17.11.2025).
7. Карпенко М. І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): теоретичні та прикладні аспекти : монографія. Київ : ВНЗ «Національна академія управління», 2018. 312 с.
8. Карпенко М.І. Активним суб'єктом реформування Збройних Сил України повинна стати юридична служба. *Право військової сфери*. 2005. № 3 – 4. С. 24-26.

9. Карпенко М.І. Організація та зміст правової роботи у Збройних Силах України. *Наука і оборона*. 2001. № 2.
10. Карпенко М.І. Юридичній службі Збройних Сил України 30 років: праці XV науково-практичного семінару Актуальні проблеми правового регулювання діяльності сектору безпеки і оборони, м. Київ, 3 груд. 2021 р. Київ: НУОУ, 2021. С. 39-45.
11. Коломієць К. Є. Юридична служба Збройних Сил України: сучасний стан та перспективи розвитку. *Юридична наука*. 2013. № 6. С. 97-101.
12. Коропатнік І. М., Кузьмич І. І. Вдосконалення нормотворчої діяльності органів військового управління Збройних Сил України. *Юридичний вісник*. 2013. № 4 (29). С. 48–52.
13. Котляренко О. П. Розвиток законодавства у сфері оборони України як передумова його кодифікації. Правове забезпечення правоохоронної діяльності у сфері оборони України: зб. матеріалів міжн. наук.-практ. конф. Київ: НУОУ, НАПрН. 2020. С. 68–72.
14. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Київ: 1996. 55с. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text> (дата звернення: 20.11.2025).
15. Мельник С. С. Суб'єкти військового управління vs органи військового управління: правовий аспект. *Журнал східноєвропейського права*. 2019. № 63. С. 75–81.
16. Офіційний сайт військово-юридичної служби Військово-морських сил Сполучених Штатів Америки. URL: <https://www.jag.navy.mil> (дата звернення: 20.10.2025).
17. Офіційний сайт Міністерства оборони Сполучених Штатів Америки. URL: <https://www.defense.gov/Resources/Military-Departments/DOD-Websites/category/Agencies> (дата звернення: 25.09.2025).

18. Передерій О. С. Соціальні гарантії як об'єкт правового регулювання статусу військовослужбовців Збройних Сил України (теоретико-правовий аспект). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 7. С. 143–147.

19. Положення про юридичну службу Збройних Сил України, затверджене наказом Головнокомандувача Збройних Сил України від 30.03.2021 № 80. URL: https://dostup.org.ua/request/143197/response/432425/attach/3/80.pdf?cookie_passthrough=1 (дата звернення: 20.11.2025).

20. Правова робота в Збройних Силах України: Навчальний посібник / За заг. ред. В.І. Кириленка. Київ: РВЦ «Військовий інститут», 2010. 408 с.

21. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 р. № 2232-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. Ст. 385.

22. Про Військову поліцію: законопроект України від 24.05.24 р. № 6569-д. URL: <https://itd.rada.gov.ua/e72de732-5ef4-448f-9248-a9929705d13c> (дата звернення: 25.09.2025).

23. Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України : Закон України від 07.03.2002 р. № 3099-ІІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 32. Ст. 225.

24. Про господарську діяльність у Збройних Силах України : Закон України від 21.09.1999 р. № 1076-ХІV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 48. Ст. 405.

25. Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання : Закон України від 20.02.2003 р. № 549-ІV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 23. Ст. 148.

26. Про державні гарантії соціального захисту військовослужбовців, які звільняються із служби у зв'язку з реформуванням Збройних Сил України,

та членів їхніх сімей : Закон України від 15.06.2004 р. № 1763-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 35. Ст. 411.

27. Про Державну спеціальну службу транспорту : Закон України від 05.02.2004 р. № 1449-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 19. Ст. 267.

28. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України : Закон України від 24.03.1999 р. № 551-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 22–23. Ст. 197.

29. Про затвердження Положення про Міністерство оборони України: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.11.2014 № 671. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-2014-п> (дата звернення: 05.10.2025).

30. Про Збройні Сили України: Закон України від 06.12.91 р. № 1934-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 9. Ст. 108.

31. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21.10.1993 р. № 3543-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 44. Ст. 416.

32. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241.

33. Про оборону України : Закон України від 06.12.1991 р. № 1932-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 9. Ст. 106.

34. Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб : Закон України від 09.04.1992 р. № 2262-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 29. Ст. 399.

35. Про порядок допуску та умови перебування підрозділів збройних сил інших держав на території України : Закон України від 22.02.2000 р. № 1524-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 19. Ст. 143.

36. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст. 250.

37. Про правовий режим майна у Збройних Силах України : Закон України від 09.04.1999 р. № 586-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 22–23. Ст. 197.

38. Про правовий режим надзвичайного стану : Закон України від 16.03.2000 р. № 1550-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 23. Ст. 176.

39. Про Раду національної безпеки і оборони України : Закон України від 05.03.1998 р. № 183/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 35. Ст. 237.

40. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20.12.1991 р. № 2011-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 15. Ст. 190.

41. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22.10.1993 р. № 3551-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 45. Ст. 425.

42. Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ, ветеранів Національної поліції і деяких інших осіб та їх соціальний захист : Закон України від 24.03.1998 р. № 203/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 25. Ст. 146.

43. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України: Закон України від 24.03.99 р. № 548-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 22-23. Ст.194.

44. Про Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України : Закон України від 24.03.1999 р. № 550-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 22–23. Ст. 195.

45. Про Стрйовий статут Збройних Сил України : Закон України від 24.03.1999 р. № 549-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 22–23. Ст. 196.

46. Про участь України в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки : Закон України від 23.04.1999 р. № 613-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 21. Ст. 191.

47. Прохоренко М. М. Система військового законодавства України: дис. канд. юрид. наук: 12.00.01. Київський нац. ун-т. ім. Т. Шевченка. Київ. 2007. 216 с.

48. Рекшинський В. Соціально-правове значення захисту соціальних прав військовослужбовців. *Соціальне право*. 2023. № 2. С. 94–100.

49. Сайнецький О. Зміст та особливості соціального забезпечення військовослужбовців як правового явища. *Митна справа*. 2013. № 2 (89), Ч. 2, Кн. 2. С. 204–209.

50. Семів Л., Клос В. Соціальний захист військовослужбовців: проблемні питання в соціологічній оцінці. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2018. № 5. С. 110–116.

51. Стратегічний оборонний бюлетень України на період до 2025 року. Київ. Аванпост. 2024. 96 с.

52. Фівкін П. М. Місце юридичної служби Міністерства оборони України в системі забезпечення законності та правопорядку в Збройних Силах України. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія: Право. 2018. Вип. 26. С. 151–155.

53. Шульгін В. Актуальні проблеми кодифікації законодавства в сфері оборони України. Правове забезпечення правоохоронної діяльності у сфері оборони України: зб. матеріалів міжн. наук.-практ. конф. Київ: НУОУ, НАПрН. 2020. С. 73–78.

54. Шульгін В.В. Актуальні питання правового забезпечення військової діяльності: конспект лекцій. Київ: РВЦ “Військовий інститут”, 2008. 364 с.

55. Шульгін В.В. Юридична служба Збройних Сил України: її місце в структурі органів військового управління і військового командування. *Право військової сфери*. 2009. № 10. С. 6-10.

56. Kaplina O., Kravtsov S., Leyba O. Military Justice in Ukraine: Renaissance During Wartime. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2022. P. 120–136.

57. OSCE. Citizens in Uniform: Protecting Human Rights in the Armed Forces. September 21, 2006, URL: <https://www.osce.org/odihr/57532>, accessed January 21, 2021.

58. OSCE/ODIHR. Handbook on Human Rights and Fundamental Freedoms of Armed Forces Personnel. ISBN 978-83-60190-53-1, OSCE/ODIHR, Warsaw, 2008, URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/0/c/31393.pdf> (дата звернення: 25.09.2025).

59. UK Government Sustainable Development Strategy indicators. URL: <http://www.sustainable-development.gov.uk/publications/uk-strategy-2005> (дата звернення: 01.11.2025).